

C.D. Loen en P. van Schilfgaarde, **Flexibiliteit binnen stabiele arbeidsrelaties. Mogelijkheden van interne arbeidsflexibiliteit**. Van Gorcum, Assen/Maastricht 1990, 78 p.

De afgelopen jaren is, in opdracht van de Stichting Management Studies, een reeks publicaties verschenen over diverse aspecten en dimensies van onderneming en beleidsvoering. Aan die reeks is recent een rapport toegevoegd over flexibele arbeidsverhoudingen binnen de organisatie. Daarin schetsen de auteurs Loen en Van Schilfgaarde (beiden verbonden aan Seinpost Adviesbureau BV) in kort bestek de problemen en mogelijkheden van flexibilisering van arbeid en beloning. Hun materiaal ontleen ze voornamelijk aan een aantal ontwikkelingen binnen een vijftal grote bedrijven: AMRO, de Bijenkorf, Dow Benelux, IBM Nederland en Philips Machinefabrieken.

Het rapport heeft een heldere opzet. Na een uiteenzetting van het waarom van de toemerkende vraag naar flexibele arbeidsvormen, van de plaats van flexibele arbeidsvormen in arbeidsorganisaties, en na een kort exposé van de vijf genoemde ondernemingen wordt het thema van de flexibilisering systematisch uitgesplitst. De belangrijkste tweedeling die de auteurs hanteren is die tussen arbeidsmodules en beloningsmodules. Beide soorten modules worden vervolgens opgesplitst. Arbeidsmodules zijn: volume van arbeid, niveau van de arbeid en omstandigheden van de arbeid. Beloningsmodules zijn: salaris en loon, bijzondere beloningen, pensioen, vakantie en verlof, overige. Het rapport wordt afgesloten met enkele, tamelijk vrome, bespiegelingen over de toekomst.

Zwakke punten zijn ook aanwijsbaar in het rapport. Ik noem er twee. In de eerste plaats ontbreekt het gewenste cijfermateriaal. Het rapport wemelt van de aanbevelingen, suggesties, mogelijkheden en aandachtspunten, maar nergens wordt ingegaan op de kwantitatieve aspecten van flexibilisering. Over wie gaat het? Welke functiegroepen zijn in het geding geweest? In welke orde van grootte moeten we denken bij de diverse modules? Zijn er gevolgen geweest voor verloop, wervingskosten, opleidingen, rendement, enzovoorts? Zelfs het begin van een vraag – laat staan een antwoord – in die richting ontbreekt. Dat is natuurlijk jammer. Daardoor blijven ook de berichten over de onderzochte ondernemingen in de lucht hangen. De intenties zijn wel duidelijk, maar de uitwerkingen niet. Men kan natuurlijk zeggen dat het boek eerder is gericht op de invoering van nieuwe varianten van arbeidsbeheer, dan op de uitvoering ervan. Maar als dat zo is, kan men alleen maar vrezen dat de invoering niet voldoende doordacht en de uitvoering onvolkomen zal zijn. In de tweede plaats wil ik wijzen op de verhouding tussen interne (functionele) en externe (numerieke) flexibilisering. De auteurs gaan voornamelijk, getuige ook de titel van hun boek, in op interne flexibilisering. De externe variant (van uitbesteding via uitzendarbeid tot en met nulurencontracten en thuiswerk) ontbreekt niet, maar staat evenmin centraal. Daar kan

men vrede mee hebben, zeker gezien de genuanceerde benadering van externe flexibilisering die het rapport kenmerkt. Maar daarmee zijn niet alle vragen opgelost. Vaak staan interne en externe flexibiliteit op gespannen voet met elkaar. Vergroting van interne flexibiliteit (bij voorbeeld via een opleidingsbeleid of via veelvuldige functiewisselingen) betekent veelal een verscherping van selectie-eisen enerzijds en het kunnen terugvallen op een extern flexibele reserve anderzijds. De bijbehorende arbeidsmarktproblemen lopen uiteen van verdringing van lager- door hoger-opgeleiden tot groeiende problemen voor nieuwkomers op de arbeidsmarkt in het algemeen. Vanuit de omgeving van een organisatie – een arbeidsbureau bij voorbeeld, een vakbond, een werkinitiatief – leidt dat al snel tot enige kopschuwheid voor weer nieuwe experimenten met interne flexibiliteit. En begrijpelijk ook, want dergelijke initiatieven bemoeilijken vaak de bemiddelbaarheid van hun bestand. Op deze interacties – die met gemak zouden kunnen worden aangevuld – gaan de auteurs niet in. Dat is een gemis. Te hopen valt dat de zinvolle aanzet voor discussie, die met dit rapport is gegeven, snel wordt aangevuld.

Ton Korver

Albertine Veldman en Roel Wittink, **De kans van slagen. Invloeden van culturen en regels op de loopbanen van vrouwen.** Stenfert Kroese, Leiden/Antwerpen 1990, 272 p.

Een goed loopbaanperspectief en het hebben van een gezin gaat voor mannen uitstekend samen. Bij vrouwen daarentegen veel minder; een vrouw die carrière wil maken moet veelal afzien van de mogelijkheid een gezin te stichten. En dan nog loopt ze het risico ervan verdacht te worden ergens in haar loopbaan alsnog voor een gezin te kiezen. En in haar geval betekent dat in onze cultuur in negen van de tien gevallen: tegen de carrière te kiezen. De gevolgen hiervan zijn niet alleen frustrerend. Daardoor wordt een groot reservoir van talent weggegooid, weggepromoveerd en naar de zijlijn gemanoeuvreerd. Dat dit gebeurt is ook in de Nederlandse situatie al vele keren gedocumenteerd. Maar over hoe het gebeurt is veel minder bekend. Hoe worden loopbanen van vrouwen af- en omgebogen, bekort en stopgezet? Op welke punten, en als gevolg van welke beslissingen worden loopbaanverschillen tussen mannen en vrouwen zichtbaar?

Het boek *De kans van slagen* van Veldman en Wittink gaat op deze kwestjes in. Zij onderzochten, bij een groot bedrijf en bij een ministerie, door middel van interviews het carrièrepatroon van mannelijke en vrouwelijke managers. Hun aanpak hield daarbij expliciet rekening met de invloed van de cultuur op loopbaanbeslissingen. Tevens onderzochten zij de invloed van regels (wettelijke regels op het gebied van gelijke behandeling bij voorbeeld alsook hun eventuele vertaling in organisatiespecifieke regels) op loopbaanbeslissingen en loopbaanverloop. Juist door de nadruk op cultuur en regels is het een origineel en belangrijk boek geworden. Cultuur wordt opgevat als een 'root metaphor': een organisatie 'heeft' geen cultuur, een organisatie 'is' een cultuur (p. 20). Cultuur is overdraagbaar, hoort bij groepen, en kan worden geleerd. Bovendien is cultuur iets wat bekiijft. Het is misschien ooit een antwoord op een probleem geweest, maar dan wel zodanig dat het antwoord het probleem ruimschoots heeft overleefd. Cultuur is traag, veranderingen van cultuur gaan eerder langzaam dan snel. Cultuur is een gemeenschappelijke verstandhouding van de leden en belanghebbenden bij een arbeidsorganisatie. Wat het lidmaatschap van een organisatie inhoudt en waard is, welke beloningen en sancties erbij horen, en wie aan welke voorwaarden moet voldoen om als nieuw lid te worden toegelaten – deze loopbaanvraag-

stukken zijn onmiddellijk verbonden met cultuur als gemeenschappelijke verstandhouding. Cultuur kan meer of minder bewust zijn; afhankelijk van bij voorbeeld de duidelijkheid en geaccepteerdheid van de opdracht of de 'missie' van een organisatie worden sterke en zwakke culturen onderscheiden. In dit onderzoek heeft het bedrijf een sterke en het ministerie een zwakke cultuur. Cultuur is gelaagd, en daarom kunnen culturen meer of minder intern consistent zijn, of zelfs tegenstrijdige disposities oproepen. Ook het regelbegrip is gelaagd, afhankelijk van de functie die regels vervullen: een communicatieve, een voorschrijvende, een verplichtende en een controlerende. Alleen al deze opsomming illustreert de nauwe verwevenheid van regels en cultuur. Dat blijkt ook bij de vraag of externe regels (gelijke behandeling, gelijke beloning etc.) worden vertaald in intern organisatorische beleidsregels. Of het gebeurt is van belang voor hun effectiviteit, maar ook hoe het gebeurt, hoe vaak, door wie en op welke functies. Het praktisch belang hiervan, voor ondernemingsraadsleden bij voorbeeld, mag duidelijk zijn.

Ik geloof dat de studie haar kracht voor een belangrijk deel ontleent aan de combinatie van cultuur en regels. De resultaten die in het boek worden gerapporteerd zijn soms verrassend. Zo blijkt het bedrijf in een aantal opzichten openener voor loopbaanmogelijkheden dan het ministerie, maar dan wel buiten de kernsectoren van het bedrijf, zoals marketing, verkoop en productie. De vrouwelijke carrière zit sterk vast aan de ondersteunende functies. Tegelijk is het zo dat in een aantal opzichten de cultuur van het bedrijf veel traditioneler is ten opzichte van vrouwen – bij voorbeeld op het punt van de combinatie van gezin en carrière – dan de cultuur van het ministerie. Zo is er meer in het grote grensgebied tussen paradox en anomalie. In dat gebied speelt zich het grootste deel af van de strijd voor positionele actie of, bescheidener, gelijke kansen. Een rijk boek.

Ton Korver

Paul de Laat, Een kwestie van vertrouwen. Sociale effecten van de invoering van matrixstructuren in R&D-organisaties. Een case-studie van de organisatie-ontwikkeling bij Scholten-Honig Research. Wolters-Noordhoff, Groningen 1990, 310 p.

Matrixstructuren verheugen zich al geruime tijd in een grote aandacht. De aantrekkelijkheid ervan wordt gezien in de mogelijkheden die de matrix biedt voor een combinatie van het voordeel van de klassieke functionele structuur (de bewerkingswijze specialisatie) met die van een meer projectmatige organisatie (flexibiliteit en innovatief vermogen). Het ei van Columbus dus, ware het niet dat het ingebouwde probleem van de dualiteit van de leiding (zowel functioneel als projectmatig), management en uitvoering lelijk parten kan spelen.

De dissertatie van De Laat geeft een goed inzicht in de sterke en zwakke punten van de matrixstructuur. Gebaseerd op een rijkdom aan materiaal, ontleend aan Scholten-Honig Research, schetst de auteur een minitieuze beeld van de invoering en het verloop van de matrixstructuur bij SHR. Juist door het detail krijgt de lezer een voortreffelijk inzicht in de gang van zaken, alsook in de veelheid van problemen waarmee de nieuwe structuur te kampen heeft gehad. Het bijzondere van het boek is de nadruk op de sociale dimensie van de matrisering. De matrisering bij SHR moest vorm krijgen door een al zittend personeelsbestand met gevestigde belangen. Sommigen zouden erop vooruitgaan, anderen minder of juist niet. De belevingen en oriëntaties van leidinggevenden en uitvoerenden, alsmede hun onderlinge conflicten, worden met veel zorg weergegeven. Opmerkelijk is de winst aan de kant van de uitvoerenden; net zo opmerkelijk is het zeer diverse beeld aan de kant aan de

leidinggeevenden. Op deze punten kan de studie zonder meer een verrijking worden genoemd.

Niettemin blijft een aantal vragen over. De matrisering was een produkt van een aantal veranderingen in de jaren zeventig. Echter, Scholten-Honig Research ging in de jaren zeventig ten onder met het Koninklijke Scholten-Honig-concern. Al met al heeft het matriseringsexperiment dus maar een klein aantal jaren geduurd. In het boek zijn diverse aanzetten te vinden voor de veronderstelling dat met de tijd de acceptatie van de nieuwe structuur wel zou groeien. Hoeveel van de door De Laat gesignaleerde problemen, met andere woorden, zijn toe te rekenen aan de invoering van iets nieuws als zodanig, hoeveel aan opstartproblemen en hoeveel aan de nieuwe structuur zelf? De beperkte tijdsduur van het matriseringsexperiment bij SHR blokkeert een systematisch antwoord op deze vraag.

Telkens zwaarder bovendien begon de teloorgang van het concern op de activiteiten van de SHR te drukken. Het isoleren van de effecten, toe te schrijven aan het wel en wee van het concern, respectievelijk aan de matrisering als zodanig, had daarom een veel prominenter plaats verdiend dan het in het boek heeft gekregen. In dit verband had de verhouding tussen SHR en KSH (in het bijzonder productie en verkoop) meer mogen worden belicht. Verder blijkt keer op keer hoe belangrijk de direct klantgerichte activiteiten van SHR waren ten opzichte van de meer fundamentele onderzoeksactiviteiten. Beide, service zowel als onderzoek, hebben hun eigen omgevingen en daarmee ook hun eigen organisatorische vereisten. Was in beide gevallen een projectmatiger accent gewenst? Waren beider omgevingen niet alleen beweeglijk maar ook even onzeker? Dat de meer klantgerichte afdelingen anders reageerden op de matrisering dan de eigenlijke onderzoeksafdelingen wordt in het boek meer dan duidelijk. Maar de kwestie of matrisering voor beide typen afdelingen een even correcte organisatorische strategie was, wordt niet echt behandeld. Een en ander neemt niet weg dat De Laat een spannend en voor organisatiesociologen instructief boek heeft geschreven.

Ton Korver

Ries van der Wouden, De dynamiek van beleid. Onbetaalde arbeid en theorieën over beleid. Dissertatie. Amsterdam 1990, 273 p.

Beleids- en bestuurskundigen moeten zich meer op theorievorming richten dan momenteel het geval is, en met name de dynamiek van beleid moet hierbij centraal staan. Aan de hand van dit uitgangspunt is Van der Wouden gekomen tot het onderwerp van zijn dissertatie, te weten theorievorming over de dynamiek van beleidsprocessen. Hij maakt hierbij gebruik van zowel beleidskundige als sociologische en politicologische theorieën, en hij illustreert zijn theorieën aan de hand van het beleid dat de afgelopen dertien jaar ten aanzien van onbetaalde arbeid door uitkeringsgerechtigden is gevoerd.

Het begrip 'rationaliteit' beschouwt de auteur als de basis van een theorie over de dynamiek van beleid. Hij ontleent aan Elster en Habermas drie vormen van rationaliteit, namelijk parametrische, strategische en communicatieve rationaliteit. Parametrische rationaliteit gaat uit van een actor, bij voorbeeld een ministerie, een beleidsafdeling of een gemeente die niet met andere handelende actoren, zoals burgers, sociale partners of andere ministeries geconfronteerd wordt, en wiens handelen dus de enige 'variabele' is in een bepaalde (beleids)omgeving. Strategische rationaliteit daarentegen is noodzakelijk wanneer zo'n actor wél met andere actoren te maken heeft. Communicatieve rationaliteit ten slotte veronderstelt een beleidsactor die door gebruik van taal en communicatie met andere beleidsactoren

tot een gezamenlijke situatiedefinitie kan komen. Aangezien er bij beleidsprocessen altijd sprake is van meerdere, en vaak 'talige' actoren, moet er in beleidstheorieën alleen gebruik worden gemaakt van strategische en communicatieve rationaliteit.

Een tweede punt dat de auteur naar voren brengt, ontleend aan Fischer, Kuhn en Lakatos, is het feit dat beleid verdeeld kan worden in een 'harde kern' en een 'beschermende laag'. De 'harde kern' staat onder andere voor de ideologie die aan een bepaalde politiek ten grondslag ligt. De 'beschermende laag' verwijst naar het beleid dat op grond van die ideologie wordt gevoerd. De theorie van de auteur is nu dat de 'beschermende laag', i.c. het gevoerde beleid, vele malen gewijzigd kan worden naar aanleiding van beleidsproblemen, zonder dat dit hoeft te leiden tot aantasting van de 'harde kern', i.c. de ideologie achter dit beleid. Wanneer er echter een alternatieve 'harde kern' voorhanden is, met een 'beschermende laag' die minder moeite heeft met de oplossing van de beleidsproblemen, zal de laatstgenoemde 'harde kern' de plaats van de eerste innemen. Wil de beleidswetenschap bijdragen tot de verbetering van de rationaliteit van beleid, dan zal ze de consequenties van de keuze voor een bepaalde 'harde kern' c.q. ideologie moeten verduidelijken.

Een derde aspect van beleidsprocessen waarop de auteur zijn aandacht richt, zijn de interactiepatronen tussen beleidsactoren.

Een probleem bij de dissertatie van Van der Wouden is de veelheid aan, soms zeer abstracte, theorieën die hij in een relatief klein bestek naar voren brengt. Hierdoor blijft de betekenis van zijn theorieën in sommige gevallen onduidelijk voor beleidskundigen die minder bekend zijn met sociaal-wetenschappelijke theorievorming. Dit punt wordt nog versterkt, doordat de concretisering van de theorie aan de hand van het praktijkvoorbeeld, het beleid ten aanzien van onbetaalde arbeid door uitkeringsgerechtigden, niet altijd even goed uit de verf komt. Dit neemt echter niet weg dat Van der Wouden, door de aandacht te vestigen op de dynamiek van beleidsprocessen, mijns inziens een zeer belangrijke en in de beleidskunde te zeer onderbelichte invalshoek aan geeft. Bovendien biedt hij verschillende, voor de huidige beleidskunde zeer originele theoretische inzichten. Voor degenen die in theorievorming rond beleid zijn geïnteresseerd, biedt deze dissertatie dan ook een interessante bijdrage, die veel aanknopingspunten biedt voor verder empirisch en theoretisch gericht onderzoek.

Margrit Spronk

A.J.G. Wagemakers, **Buitenstaanders in actie. Socialisten en neutraal-georganiseerd in confrontatie met de gesloten Tilburgse samenleving 1888-1919** (proefschrift). Stichting Zuidelijk Historisch Contact, Tilburg 1990, 313 p.

De cultuursocioloog en sociaal-historicus Wagemakers, gedegen kenner van de geschiedenis van de Tilburgse arbeidersbeweging, stelt in zijn dissertatie de vraag naar de omslag van een volledig katholieke stad in 1888 naar een met 7 SDAP-raadszetels in 1919 (op een totaal van 31). Zijn verklaring steunt op sociale factoren aan de hand van Norbert Elias' theorie over 'gevestigden' en 'buitenstaanders'. In het historisch materiaal zocht hij naar machtsbronnen die buitenstaanders gebruikten om gevestigd te raken. Belangrijke factoren blijken een marginale, niet bedreigende startpositie, betrekkingen met verwante landelijke organisaties en spanningen binnen de gevestigde groepen. Wagemakers betoog is overtuigend en doet recht aan de genuanceerde historische werkelijkheid.

Hij onderscheidt drie perioden: 1888-1903, gekenmerkt door oprichting van verenigingen, 1903-1912, als periode van confrontaties en 1912-1919, als tijd van acceptatie en

succes. In Tilburg, waar de onderling verwante textielfabrikanten de dienst uitmaken, blijkt de in 1869 gestichte werkplaats van de spoorwegen het bedoelde startpunt van verandering. Omdat de stad daarvoor geen vakbekwame werklieden heeft, komen deze uit andere steden. Zij zijn merendeels hervormd en vormen een eigen woon- en werkgemeenschap met meer mogelijkheden voor 'afwijkend' gedrag dan de autochtone textielarbeiders. Dank zij het ontbreken van sociale controle van kerk en werkgever kunnen zij politieke activiteiten ontplooiën (eind 1893 breken de socialisten voor het eerst door) en kunnen zij via een 'bemiddelaar' landelijke contacten onderhouden (met vrij reizen op verlofdagen). Uitbreiding van de groep lukt vooralsnog alleen onder protestantse allochtone spoorwegmensen. De spoorwegvakorganisatie kiest in 1896 uitdrukkelijk voor een neutraal karakter. In de tweede periode raakt de aanvankelijk hecht gesloten elite haar homogeen karakter kwijt. Haar machtspositie in de r.-k. kiesvereniging weet zij te behouden, al moet zij de eerste middenstanders en arbeiders in de gemeenteraad accepteren. De vakorganisaties van de buitenstaanders verliezen in deze periode met onder andere de spoorwegstakingen uit 1903 meer dan zij winnen. De fabrikanten slagen er met steun van de geestelijkheid in de inmiddels gevormde bonden van textielarbeiders in toom te houden, maar de wijze waarop de geestelijkheid dat doet, zorgt voor een blijvende onvrede onder de arbeiders. Dank zij goede landelijke contacten beleggen de buitenstaanders, die bewust afstand tot de SDAP bewaren, in 1909 in Tilburg een nationale meeting voor vakorganisaties. Hieromheen proberen zij met autochtone vakbondsmensen in debat te raken en bij de beginnende politieke bewustwording van de textielarbeiders aan te haken. In de derde periode werken de neutraal- en r.-k. georganiseerde textielarbeiders nauw samen, waarbij de tegenstelling arbeider-ondernemer belangrijker is dan de door de geestelijkheid benadrukte tegenstelling katholicisme-socialisme. Het grote textielconflict in 1917 ontwikkelt zich van een machtsstrijd tussen fabrikanten en arbeiders tot een tussen geestelijkheid en r.-k. fabrikanten die geen inneging op economisch terrein wensen. De neutraal-georganiseerden raken met hun deelname aan het overleg geaccepteerd en verliezen daarmee hun positie als buitenstaanders. Door starheid tegenover nieuwe, inmiddels goed georganiseerde groepen r.-k. middenstanders en arbeiders brokkelt de machtspositie van de elite verder af. Ook slaagt deze er niet in de plaatselijke SDAP tijdens de 'revolutiedagen' van november 1918 te isoleren. Via verwantschapsrelaties zijn de SDAP'ers intussen verder in de Tilburgse samenleving binnengedrongen. Door verstandig optreden in de lokale machtsverhoudingen boeken zij winst bij de verkiezingen voor de Kamer in 1918 en de gemeenteraad in 1919. Dit betekent acceptatie van de buitenstaanders op politiek terrein. Met hun raadszetels horen zij voortaan tot de 'gevestigden'.

Warm aanbevolen voor zowel sociale wetenschappers als historici.

Bob Reinalda

Christopher G.A. Bryant en Henk A. Becker (red.), **What Has Sociology Achieved?** Macmillan, Basingstoke 1990, 270 p.

De beoefenaren van de sociologie hebben in de afgelopen decennia de vele golven van kritiek op hun discipline in zeker opzicht wat gelaten over zich heen laten komen. Die gelatenheid ten aanzien van de verdediging van de discipline is ten dele te verklaren uit de inzichten over de maatschappelijke verhoudingen die deze discipline eigen zijn. In de jaren tachtig werd evenwel duidelijk dat de sociologie door de vele bezuinigingen, die vooral door overheden werden doorgevoerd, in verhouding tot andere sociale wetenschappen one-

venredig zwaar werd geraakt. Voorts bleek dat andere disciplines, zoals de economie en het recht, bepaalde verworvenheden van de sociologie incorporeerden en dat nieuwe 'kundes' opkwamen die niet zozeer op betere wetenschappelijke prestaties konden bogen, maar die wel gehoor vonden voor hun pretenties nuttige, beleidsgerichte bijdragen te kunnen leveren. Het werd derhalve tijd dat de sociologie haar verdedigingslinies ging versterken. Een voorbeeld van een effectieve verdediging wordt in de bijdrage van Mullins aan de voorliggende studie gegeven. In 1981 werd in Reagans eerste budget voorgesteld de financiering van de sociale wetenschappen te beëindigen. Het Consortium of Social Sciences Associations (COSSA) wist een zeer effectieve lobby te organiseren, die erin slaagde de voorgestelde bezuinigingen voor de sociaal-wetenschappelijke disciplines vrijwel onge-daan te maken.

What Has Sociology Achieved? is het resultaat van een symposium dat in november 1987 in Noordwijk werd gehouden. Doel van dit symposium was na te gaan wat de 'westerse' sociologie heeft bereikt in de tweede helft van deze eeuw. Bryant en Becker menen dat een dergelijke oefening '... can help sociologists to *marshal arguments and supply examples* of successful research which will win continued funding for teaching and research from those who control the necessary moneys or have influence over their disbursement...' (p. 3). Het gaat om het identificeren van bijdragen tot de algemene sociologie van hoge kwaliteit: prestaties die 'have a presence which cannot be ignored and they help others to orient their work' (p. 4). Een dergelijke, brede definitie van 'prestatie' is onvermijdelijk in een discipline waarin verschillende wetenschapsidealen naast elkaar voorkomen. Dit probleem wordt overigens niet ontweken, in tegendeel. Na het inleidende hoofdstuk van Bryant and Becker volgen drie hoofdstukken waarin achtereenvolgens de ontwikkelingen in relatie tot 'prestaties' worden nagegaan in de empirisch-analytische traditie (Becker); de hermeneutische traditie, waaronder het symbolisch-interactionisme, de fenomenologie en de ethnomethodologie vallen (Williams) en de historisch-institutionele benadering (Mennell). Naar mijn mening wordt in Beckers bijdrage het probleem van het identificeren van kwaliteit op de helderste wijze aangepakt.

In de volgende drie hoofdstukken staat achtereenvolgens de ontwikkeling van de sociologische theorie (Bryant), de methodologische prestaties in de sociologie (Abell) en de sociologietoepassingen (Bulmer) centraal. Deze, op zich zeer leesbare hoofdstukken zouden een verbindingsfunctie kunnen hebben in het eerder geschetste driestromenland. Zij voorzien echter niet in deze behoefte. Als brede schets van ontwikkelingslijnen zijn zij zeer informatief. Abell geeft een aantal voorbeelden van accumulatie in methodologische ontwikkelingen die – naar mijn mening niet toevallig – alle tot de empirisch-analytische traditie behoren. Bulmers bijdrage is in het licht van het voorgaande belangwekkend, omdat hij duidelijk laat zien dat de splitsing van de discipline in stromingen of 'secties' niet bevorderlijk is voor succesvolle toepassingen van kennen.

Vervolgens komt de beoefening van de sociologie binnen verschillende nationale contexten aan de orde. De wijzen van behandeling in deze landenbenadering lopen sterk uiteen. Zo beschrijft de in 1988 overleden Mullins – aan wie dit boek is opgedragen – de Amerikaanse sociologie in de eerste plaats vanuit een institutioneel perspectief. Eldridge geeft een systematisch overzicht van de Britse sociologie als 'going concern' van de belangrijkste beoefenaars ervan. Bernoux tracht inzicht te geven in de Franse sociologie op grond van enkele belangrijke debatten rondom een beperkt aantal publikaties. Weymann is de enige die op systematische wijze gebruik maakt van het door de redacteurs voorgestelde theoretische driestromenland. Hij verbindt dit adequaat met een institutionele benadering en met een plaatsbepaling van vele sociologen in (West-)Duitsland. Layendecker beschrijft de ontwikkeling van de Nederlandse sociologie sinds haar ontstaan in een aantal

kenmerkende fasen. Voor de huidige sociologie volstaat hij met een verwijzing naar enkele typen van schoolvorming. Dit geeft mijns inziens een zeer vertekend beeld van de Nederlandse sociologie, omdat hiermee de indruk wordt gewekt dat 'schoolvorming' een vereiste is voor 'prestatie', en dat derhalve buiten de genoemde netwerken niets van betekenis voorkomt. Zoals de geïnformeerde lezer weet, is dat niet het geval.

Het boek sluit af met twee hoofdstukken over strategieën voor toekomstige prestaties in de sociologie (Arts en Becker) en met een hoofdstuk dat een aantal bondige en behartigenswaardige conclusies bevat, mede gebaseerd op een analyse van de positie van de sociologie in de vijf genoemde landen.

Dit is een studie die zeker goed moet worden bestudeerd door al degenen die de beoefening van de sociologie ter harte gaat. Zoals te verwachten is, roept deze publikatie meer relevante vragen op dan binnen het gestelde kader zijn te beantwoorden. Voor een belangrijk deel levert zij voorwerk op dat in een volgende fase kan leiden tot een meer systematische identificatie van 'prestatie' en tot het traceren van factoren die een belangrijke rol spelen in de relatie sociologie-maatschappelijke context op grond van een methodologisch goed onderbouwde landenvergelijking. Opvallend is voorts de sterke nadruk op nationale contexten – zowel expliciet als impliciet – terwijl toch de voortgaande internationale verstrengeling, vooral in Europa, nieuwe uitdagingen en dus prestatiemogelijkheden biedt. Al met al: het is te hopen dat deze studie niet op korte termijn in de boekenkasten wordt bijgezet, maar dat zij zal worden gebruikt voor het versterken van de positie van de sociologie.

J. Berting

Johan Heilbron, **Het ontstaan van de sociologie**. Prometheus, Amsterdam 1990, 322 p.

De geschiedschrijving van de sociale wetenschappen, zo verklaart de auteur in zijn inleiding, is grotendeels beperkt gebleven tot de ontwikkeling in het disciplinaire stadium, dat wil zeggen de fase waarin de sociale wetenschappen reeds als disciplines, met eigen genootschappen, tijdschriften, beroepsdefinities en opleidingen, zijn geëtablerd. Daaraan vooraf gaat een predisciplinaire fase, die niet als een trivale 'voorgeschiedenis' mag worden afgedaan, maar een integraal onderdeel vormt van de ontwikkelingsgang der sociale wetenschappen. Over deze predisciplinaire fase, aldus de schrijver, handelt dit boek.

Het gaat dus over de centrale begrippen en vooronderstellingen (bij voorbeeld inzake staat, kerk, economie, maatschappij) die in dit eerste stadium opkwamen. In samenhang daarmee blijkt het evenzeer te gaan – en daardoor wordt het boek voor sociologen dubbel interessant – om de maatschappelijke context waarbinnen dat gebeurde.

In meest algemene zin geldt dat de opkomst van het sociaal-wetenschappelijk denken onderdeel is van het proces van secularisatie van het denken over samenlevingsverbanden. Aan het begin daarvan staat de ontwikkeling van staatsrechtelijke theorieën waardoor juristen aan de centrale vorst de legitimatie verschaffen voor zijn autonomie- c.q. autoriteitsclaim ten opzichte van kerk en lokale adel. In tweede instantie ontstonden theorieën die aan handel en nijverheid een grotere autonomie toekenden en waardoor, in samenhang daarmee, tegenover 'kerk' en 'staat' het nieuwe begrip 'maatschappij' als eigensoortige categorie gearticuleerd werd.

In deze predisciplinaire voorgeschiedenis van de (Franse) sociologie onderscheidt Heilbron drie stadia. Ten eerste de opkomst van seculiere maatschappijtheorieën (1730-1775),

in verband met de voortgaande maatschappelijke differentiatie en interdependentie. De belangrijkste auteurs in dit stadium zijn Montesquieu en Rousseau. Hun wijze van denken bleef nog grotendeels besloten binnen het raam van een rationalistische Verlichtingsfilosofie (Heilbron schijnt dit dus ook ten aanzien van Montesquieu te houden); hun voor naamste referentiebegrip was het natuurrecht.

In de periode tussen 1775 en 1814 signaleert de schrijver vervolgens de opkomst van een expliciet wetenschappelijke probleemstelling, dat wil zeggen maatschappelijke verhoudingen worden niet meer primair gezien als object voor rationele constructies, maar als verschijnselen waarover uitspraken moeten worden gedaan die aan de feiten kunnen worden gecontroleerd. Dit onderscheid tussen de rationele constructie, die aan het inzicht van de menselijke rede als laatste criterium wordt getoetst, en het empirisch-wetenschappelijk onderzoek waarbij de toetsing plaatsvindt door een confrontatie met de feitelijke werkelijkheid loopt als een rode draad door Heilbrons betoog heen. Zijn stelling is dat van een probleemloos samen opmarcheren van die twee geen sprake is geweest. Het wetenschappelijk denken heeft zijn autonomie ten opzichte van het natuurrechtsdenken moeten bevechten, zoals die laatste zich heeft moeten emanciperen ten opzichte van het theologische denken. Het Verlichtingsrationalisme was dan ook evenzeer een rem als een voorwaarde voor de opkomst van het wetenschappelijk denken. In deze fase wordt vooral aandacht besteed aan het werk van Condorcet, die zich inspande voor een mathematisering van de maatschappijwetenschap, en aan dat van Cabanis, die als pleitbezorger optrad van de 'levenswetenschappen', in het bijzonder de fysiologie, tegenover de mechanistische studie van de dode stof.

Het derde stadium, van de val van Napoleon tot het midden van de negentiende eeuw, wordt gekenmerkt door een verdere verbreiding van de maatschappijwetenschappen, door een verdere differentiatie in object en benadering, en door het begin van disciplinevorming. De belangrijkste figuur in deze periode, aldus Heilbron, is Auguste Comte.

Deel 1 van dit boek gaat dus over de opkomst van maatschappijtheorieën, deel 2 over de pogingen tot verwetenschappelijking van het denken over sociale verhoudingen, deel 3 ten slotte gaat voornamelijk over de rol die door Comte is gespeeld in de laatste van de drie perioden. Dit alles vindt plaats in het kader van een zeer genuanceerde sociologisch-historische analyse, die duidelijk maakt hoe het sociaal-wetenschappelijk denken zich in een 'Auseinandersetzung' van zijn beoefenaren met hun sociale micro- en macrokosmos heeft ontwikkeld.

Het resultaat dwingt bewondering af, niet in de laatste plaats om zijn rijkdom aan informatie, die gebaseerd is op een ongewoon diepgaande bronnenstudie. Het bibliografisch apparaat is bovendien tot en met het jaar 1989 bijgewerkt. Niettemin blijven er enige bezwaren, die overigens grotendeels samenhangen met de verwachtingen die door de titel van dit boek worden opgeroepen. Dit boek is namelijk, hoe goed en boeiend dan ook, geen verslag van het ontstaan van *de* sociologie. Een groot deel van de moeilijkheden zou zijn weggelaten als de titel 'het ontstaan van de *Franse* sociologie' was geweest. Immers, omtrent het ontstaan van bij voorbeeld de Engelse of de Duitse sociologie verneemt de lezer niets, ook al worden er enige bladzijden aan de Schotse moraalfilosofen gewijd (p. 100 e.v.) en al wordt hier en daar verwezen naar een Duitse auteur.

Voor een studie van het ontstaan van *de* sociologie is nu eenmaal een heel ander soort boek nodig. Voor de opzet van zo'n boek geeft de schrijver terloops en ongewild een interessante suggestie. Ik doel op bladzijde 73, waar hij zegt: 'In het licht van de besproken "secularisatie zonder verwetenschappelijking" [de Franse casus; Thurlings], zou het de moeite waard zijn een nader studie te maken van een aantal protestantse landen. Daar speelde zich namelijk het omgekeerde af en was sprake van een soort "verwetenscappe-

lijking zonder secularisatie'' *. Enfin, ik mag de schrijver natuurlijk niet verwijten dat hij een ander boek geschreven heeft, zeker niet nu dat zo'n goed boek blijkt te zijn. Maar de titel zet de lezer wel op het verkeerde been.

Trouwens, ook als geschiedenis van de predisciplinaire Franse sociologie roept deze studie hier en daar vragen op. Bij voorbeeld: als de moraal-filosofische kant van Montesquieu's werk door zijn commentatoren onderbelicht is (p. 94), volgt daar dan uit dat zijn aanzetten voor een empirisch-wetenschappelijke aanpak minder belangrijk waren dan zijn 'rationalistische modellen van maatschappelijke interdependentie (p. 17)? Een ander voorbeeld: Waarom heeft de schrijver naar verhouding zo weinig aandacht besteed aan de rol van de Fysiocraten? Heeft hij zich bij voorbaat neergelegd bij de conventie die wil dat de Fysiocraten tot het jachtterrein van de economie behoren? Ook van Turgot wordt bitter weinig verteld. Aan het feit dat hij als minister de wetenschappen heeft bevorderd – geen geringe verdienste overigens – wordt meer aandacht besteed dan aan zijn theorieën, afgezien dan van de mededeling dat bij Turgot ook al een drie-stadiawet te vinden is; een dieper gravende vergelijking tussen deze en die van Comte zou niet hebben misstaan.

Een derde voorbeeld: uiteindelijk lopen de lijnen samen in de sluisfiguur Comte, door wiens werk de ruimte voor de sociologie als wetenschap was geschapen. 'Met Comte was de sociologie in Frankrijk denkbaar geworden', zo zegt Heilbron op de laatste pagina van zijn boek. Aan deze voorzichtige formulering is op zichzelf niets af te dingen, maar de ironie van de geschiedenis heeft wel gewild dat diezelfde Comte volgens Heilbron niet vanwege zijn sociologie, maar vanwege zijn wetenschapsleer belangrijk is geweest. En van Durkheim, die het denkbare tot werkelijkheid heeft gemaakt, zegt de schrijver dat die met Comte weinig wist aan te vangen. Als dat zo is, dan moet dat betekenen dat aangaande het ontstaan van de Franse sociologie in *inhoudelijk* opzicht ook na Heilbrons boek nog veel vragen open blijven.

Maar goed. Al deze kritiek doet niets af aan het feit dat we hier te doen hebben met een boeiend boek, voortreffelijk gedocumenteerd, getuigend van grote eruditie en met vaste hand geschreven. En na alles te hebben opgesomd wat dit boek ondanks zijn titel niet is, gebiedt de rechtvaardigheid te wijzen op wat dit boek méér geeft dan zijn titel belooft. Het gaat weliswaar niet over het ontstaan van *de* sociologie, maar het is wel een sociologie van het ontstaan van moderne intellectuele regimes. En dat is niet niks.

J.M.G. Thurlings